

Вертієнко Г.В.

ПОПЕРЕДНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАПISУ НА ПІХВАХ МЕЧА З КУРГАНУ БІЛЯ СЕЛА ВЕЛИКА БІЛОЗЕРКА

На північній околиці с. Велика Білозерка Запорізької області у 1979 р. в кургані № 30 була виявлена схованка (північно-західний кут поховальної камери), в якій знаходився меч у піхвах рукояттю догори¹. Золота платівка-оздоба 583 проби² довжиною 54 см, прикрашала лицевий бік його піхов³. Саме на її боковій лопаті (довжина 12,5 см, висота –7,3 см), що повністю зайнята зображенням морди кабана, був зафіксований напис **ΠΟΡΙ** на лобі тварини (рис. 1: 1–2)⁴. Відносно чіткості напису В.В. Отрощенком було зазначено, що перша та третя літери зазнали викривлень випадковими насічками⁵.

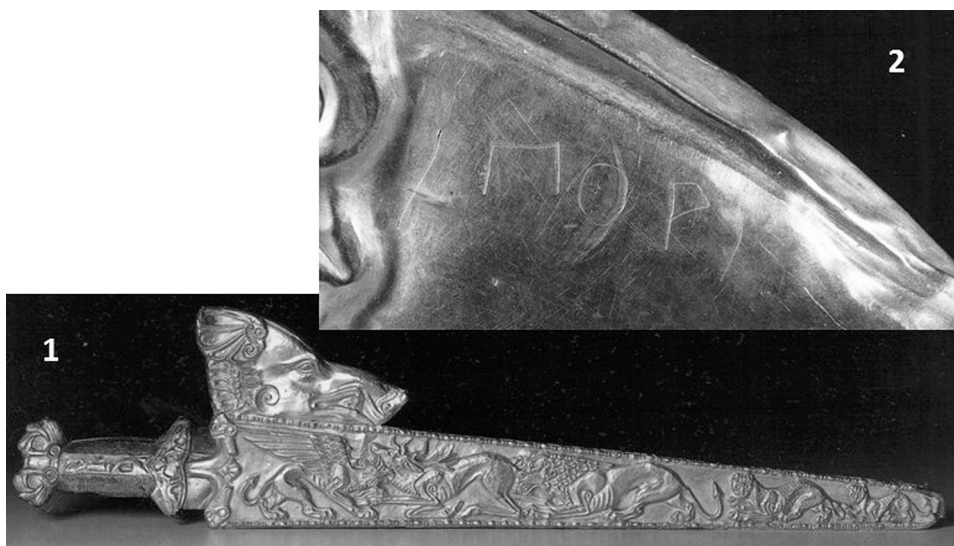

Рис. 1. 1 — меч із золотим окуттям піхов з кургану біля с. Велика Білозерка; 2 — деталь золотого окуття з написом

Спираючись на публікацію М.І. Артамонова⁶ та В.В. Отроценка було констатовано, що напис на білозерківській оббивці частково співпадає з написом на схожій накладці з Куль-Оби⁷. Не лише композиція, а й напис-графіті сприяли виникненню думки щодо серійності виробництва подібних піхов, що була висловлена Є.В. Черненком⁸, а гіпотетичним місцем виробництва й досі залишається Боспорська майстерня⁹. Втім, хотілося б підкреслити, що написи різняться якістю та місце їхнього розташування на піхвах. Кульобський напис — більш якісний та знаходиться на кінцівці піхов, а менш чіткий білозерківський — на лопаті.

Багате скіфське поховання у кургані Куль-Оба, біля Керчі було відкрите Полем Дюбрюксом у 1830 році. Поряд із іншими видатними знахідками, є і золота накладка на піхви меча, яка знаходиться в Ермітажі

(Инв. № КО. 32, 33)¹⁰. Цей витвір П. Дюбрюксом помилково був визначений як «чохол для лука» і він знаходився окремо від меча¹¹. Згодом цю помилку було виправлено, що простежується за кресленнями (рис. 2: 1–2)¹².

Передача напису на кульобській накладці в археологічній літературі містить неточності, починаючи, власне, зі звіту самого П. Дюбрюкса¹³, перевидання якого французькою було здійснено І.В. Тункіною та перекладено російською Н.Л. Сухачьовим¹⁴. Текст Дюбрюкса засвідчує помилку у першому складі ΠΟΡΙΝΑΧΟ, де замість *ο* мікрон написано *α*льфа. Однак, у звіті надісланому Дюбрюксом того ж 1830 р., до Парижу Президентіві Академії написів та образотворчої словесності, це слово виписане коректно¹⁵. На думку С.Р. Тохтасьєва, така помилка П. Дюбрюкса у Санкт-Петербурзькому рукописі могла бути спричинена його певною русифікацією¹⁶.

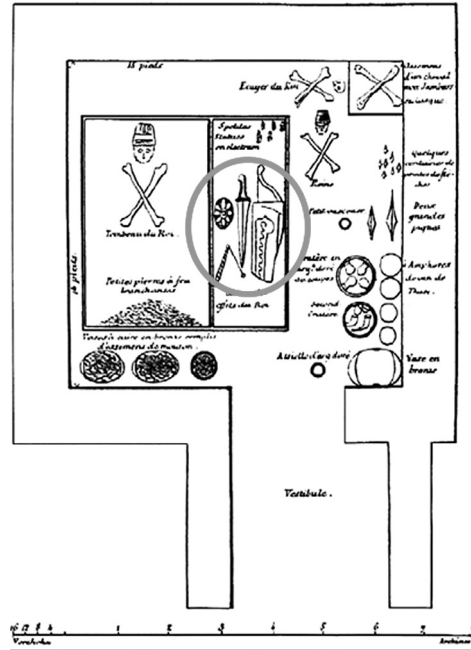

Рис. 2: 1 — план склепу кургану Куль-Оба за кресленням Ф. Дюбуа де Монпере (1843 р.)

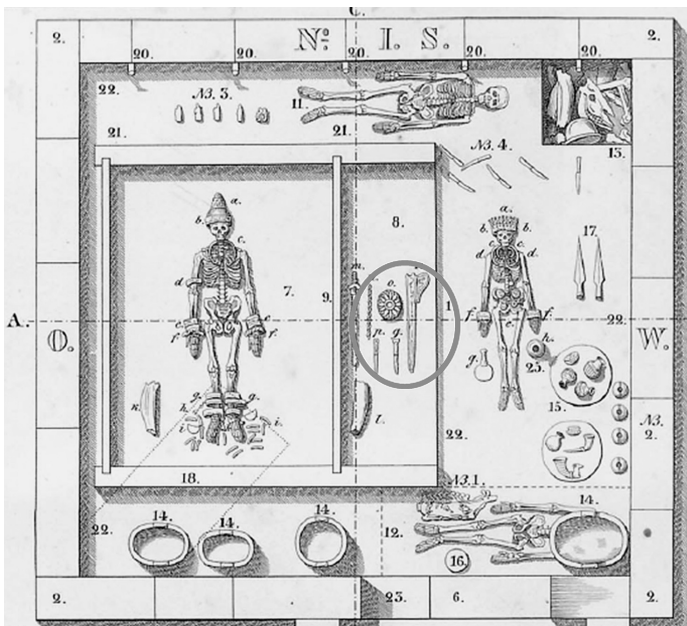

Рис. 2: 2 — план склепу кургану Куль-Оба за таблицею для невиданої праці О.М. Оленіна «Керченские греко-скифские древности...» з архіву акад. Н.П. Кондакова (1843 р.)

Якщо, наскільки нам відомо, попередня помилка/описка П. Дюбрюка не перейшла в інші публікації, то відносно наступної цього не можна сказати. Ця помилка стосується *другого складу* ПОРІNAXO, де «зникла» *іота*. На цю стосорокап'ятирічну помилку в червні 2015 р. звернув увагу С.Р. Тохтасьєв¹⁷. Наразі з'ясувати, яка публікація стала першоджерелом помилки важко, однак слово у формі ПОРNAXO фіксується у «Корпусі грецьких написів» А. Бьока 1843 р.¹⁸, у праці М.І. Ростовцева «Скіфія та Боспор» 1925 р.,¹⁹ та хрестоматійному каталозі М.І. Артамонова²⁰. Однак, на гравюрі в «Старожитностях Боспору Кіммерійського» 1854 р. відтворено напис з *іотою* — ПОРІNAXO²¹.

Третій варіант ПОРЦАХO замість коректного ПОРІNAXO з'явився в статті В.В. Отрощенко, в наслідок описки у *третьій приголосній* і також без *іоти*, оскільки джерелом був каталог М.І. Артамонова²².

В 2012 р. в новому ермітажному каталозі було опубліковано нову збільшену фотографію напису ПОРІNAXO²³, але це аж ніяк не відбилося в текстовому коментарі до цієї речі, де традиційно посилаючись на М.І. Артамонова, збережений звичний помилковий варіант без *іоти* — ПОРNAXO²⁴.

Таким чином, правильна передача напису на кульобських піхвах була надрукована лише двічі — у французькому повідомленні (JS 361–1830 р.) та в 2015 р. в публікації С.Р. Тохтасьєва, тоді як у всіх інших публікаціях цей напис передано з тією або іншою з вище зазначених помилок. Напис на гравюрі 1854 р. та ермітажна фотографія 2012 р., спонукають повернутися до правильного написання (рис. 3)²⁵. Що ж до білозерківського напису, то він завжди публікувався коректно²⁶.

Отже, з'ясувавши правильність кульобського напису як ПОРІNAXO, ми маємо можливість порівняти з ним білозерківський ПІОРІ, що відразу демонструє *повний* збіг у двох складах: ПІОРІ.

Певну складність становить перша *іота* в слові ПІОРІ, однак якщо прискіпливо проаналізувати її не дуже рівне написання, то можна погодитись зі слушною думкою С.Р. Тохтасьєва, що у білозерківському написі початкова *іота* є лише «фальш стартом» для *пі*. Тобто перша вертикаль П внаслідок зіскоку голки майстра при карбуванні, вийшла надто довгою та кривою, що спонукало до другої спроби. Якщо ця здогадка справедлива, то можна наголосити, що слово на лопаті піхов з Великої Білозерки треба читати як ПІОРІ, без першої *іоти*. Ймовірно, що помічені В.В. Отрощенко саме біля цієї літери насічки свідчать, що майстер намагався якось затушувати чи закреслити її.

Після прояснення написання цих слів, звернемося до питання їхнього значення. Й. Франц²⁷ та М.І. Ростовцев²⁸ інтерпретували *кульобський* напис, як *сигнатуру майстра*. С. Рейнак²⁹ та М.І. Артамонов припускали в ньому ще й *ім'я власника*³⁰. Стосовно білозерківського напису, то Є.В. Черненко вбачав у ньому *ім'я майстра*³¹.

Вже у 1895 р. Ф. Йюсті, базуючись на формі ПОРІNAXO без *іоти* за виданням А. Бьока (1843 р.)³², запропонував для нього іранську етимологію. Він розтлумачив ПОРІNAXO наступним чином — «той, що

має багато килимів» ('viel Teppiche besitzend')³³, тобто зближуючи першу частину слова з іранською основою *ragi — «багато» («viel»). Щодо другої частини слова, NAX, то на думку дослідника вона є в *ново-перській* і *буцімто*, існувала в тій самій формі і в *скіфській* мові з одним і тим самим значенням «килим»³⁴. Таке тлумачення С.Р. Тохтасєву вдалося безпідставним, бо невідомо чому друга частина була перекладена як «килим», оскільки відомі словники «не дають альтернативи звичному значенню н.-перс. نخ — 'нитка', 'мотузка'»³⁵.

Рис. 3. Напис на золотій накладці піхов меча з Куль-Оби

Намагаючись розібратися в етимології цього слова С.Р. Тохтасєв вказує на розбір В.І. Абаєвим осетинського слова *fyr/fur*, що є похідним від іран. *ragi — «багато» і має загально індоевропейські витоки: давн.-інд. *Ruru-*, литов. *Pilus*, сак. *pharu-*, грец. *πολι*. В.І. Абаєв також наводить низку, як він пише, скіфських імен, де **Фор-** є першим компонентом, однак під якими слід розуміти імена *сарматські*, а не скіфські, бо

скіфська належить до більш ранньої стадії мови, а тут вже відбувся перехід **П > Ф**: **Форуавако**с (за осет. «Той, що багато вживає»), **Фориауос** (за осет. «Той, що має багато проса»)³⁶. Втім, слово ПОРІНАХО, яке має більш підстав вважатися скіфським, чомусь з дивних причин тут відсутнє.

Отже, С.Р. Тохтасєв переглянув запропоноване Ф. Йюсті у 1895 р. скіфське походження імені ПОРІНАХО і піддав сумніву його переклад другої частини. Так і не запропонувавши свого тлумачення, дослідник залишає питання значення цього слова відкритим. Водночас, спираючись на іранську етимологію частини ПОРІ, С.Р. Тохтасєв висловлює думку про можливість скіфського походження торефта. Цей майстер негрецького походження, за дослідником, працював на Боспорі в 1-й пол. IV ст. до н.е.³⁷

Нез'ясованість другої частини слова ПОРІНАХО не є дивною, оскільки ми не знаходимо її у словнику Хр. Бартоломе. Є лише можливість визначити основу першої частини *paḡav-*: *paḡu*, *paḡuḡi*, *rouḡi* (j.,g.) (fem. j. *paḡiḡi*) — «viel, zahlreich, reichlich» («багато, численний, рясний»)³⁸. Воно зазвичай виступає прислівником чи прикметником у авестійських текстах, як самостійне слово, або як компонент компаундного слова. Втім, поєднання з *nah-* не зафіксоване.

Натомість, слово НАН в індоіранському словнику М. Майрхофера має переклад «плести, в'язати» («knupfen, binden»)³⁹, а плести можна сіті, килими тощо. І це може пояснювати появу «килимів» у тлумаченні Ф. Йюсті. Але можна запропонувати значення для ПОРІНАХО і як «той, що багато плете/в'яже», або «той що, рясно обплетений/обв'язаний». У тому ж словнику Майрхофера у статті до основи НАН, згадується санскритське слово *parinah-*, яке перекладається як «оправа, оббивка» («Umfassung, Umhüllung»)⁴⁰. Якщо припустити подібне значення для напису ПОРІНАХО, то воно повністю називає ту річ, на якій прокреслено. Якщо припустити, що білозерківський напис ПОРІ є його скороченою формою, то можна дійти висновку, що на цих піхвах виписано *ідентифікатор предмету*. Втім, ця гіпотеза ще потребує додаткової аргументації.

Примітки:

¹ Отрощенко В.В. Исследования в Каменко-Днепровском районе Запорожской области. Археологические открытия 1979 года. М., 1980. С. 318–319; Отрощенко В.В. Парадный меч из кургана у с. Великая Белозерка // Вооружении скифов и сарматов. К., 1984. С. 121, 122.

² Там же. С. 125.

³ Там же. С. 123, рис; 124. Меч у піхвах зберігаються у МІКУ, АЗС–3261, 3262 (Золото степу. Археологія України. К. Шлезвіг, 1991. С. 304, кат. 89).

⁴ Золото степу. С. 358, 359.

⁵ Отрощенко В.В. Парадный меч. С. 124. С.С. Бессонова припускає, що меч з Великої Білозерки міг бути жертвоприношенням богу війни (хтонічному за

- свою сутність), що, на її думку, підтверджується зображенням на його піхвах кабана — однієї з іпостасей іранського бога війни (Бессонова С.С. О культе оружия у скифов // *Ворожений скифов и сарматов*. К., 1984. С. 9, 10).
- ⁶ Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. Л., Прага, 1966. С. 63, Табл. 208; Artamonow M. *Goldschatz der Skythen in der Ermitage*. Prag, 1970. S. 70, Taf. 208.
- ⁷ Отрощенко В.В. Парадный меч. С. 126.
- ⁸ Черненко Е.В. О серийном производстве парадного оружия скифского времени в античных центрах Северного Причерноморья // Тезисы докладов всесоюзной научной конференции «Проблемы античной истории и классической филологии», 6–8 февраля 1980 г. Харьков, 1980. С. 68–69.
- ⁹ Отрощенко В.В. Парадный меч. С. 126; Тохтасьев С.Р. Из ономастики Северного Причерноморья. XXII: Несколько скифских и сарматских имен // *Индоевропейское языкознание и классическая филология — XIX. Материалы чтений, посвященных памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского*. СПб., 2015. С. 893.
- ¹⁰ У новому каталозі А.Ю. Алексеева вказано, що це золото, хоча без зазначення проби (Алексеев А.Ю. Золото скифских царей в собрании Эрмитажа. СПб, 2012. С. 178). Однак, за визначенням П. Дюбрюкса, — електрум (Дюбрюкс П. *Собрание сочинений*. Т. I. СПб., 2010. С. 184).
- ¹¹ Там же.
- ¹² Там же. Т. II. С. 98, рис. 216; С. 96, рис. 213;
- ¹³ Архив Государственного Эрмитажа, Ф. 1. Оп. I–1831 г. Д. 19. Л. 82–90 (= АГЭ) — Дюбрюкс П. *Собрание*. Т. I. С. 172.
- ¹⁴ Там же. С. 172, 184.
- ¹⁵ JS = Archive de l'Institut de France (Académie des Inscriptions ET Belle-Lettres), cote 3, H 100 (= AIF) — Schiltz et al. Paul Du Brux, Koul-Oba ET les Scythes: présence de Paul Du Brux dans les archives françaises // *Journal des savants*. 2000. № 2/1. P. 361; Дюбрюкс П. *Собрание*. Т. I. С. 172, прим. 17.
- ¹⁶ Тохтасьев С.Р. Из ономастики. С. 892, прим. 9.
- ¹⁷ Там же. С. 892.
- ¹⁸ *Corpus inscriptionum graecarum. Auctoritate et impensis Academiae Litterarum Regiae Borussicae*, Bd. II. В., 1843. S. 153 (No. 2109e).
- ¹⁹ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. Петроград, 1925. С. 383.
- ²⁰ Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов. С. 63.
- ²¹ ДБК, Табл. XXVI, 2.
- ²² Отрощенко В.В. Парадный меч. С. 126.
- ²³ Алексеев А.Ю. Золото. С. 181.
- ²⁴ Там же. С. 178.
- ²⁵ Там же. С. 181.
- ²⁶ Отрощенко В.В. Парадный меч. С. 126; Золото степу. С. 304 (№ 89), 359. Натомість, нам зустрілась версія, де напис транскрибується латиною як «IPORI» (Reeder E.D. *L'Or des Rois Scythes*. P., 2001. P. 251 (121)).

- ²⁷ Franzius I. *Elementa epigraphices Graecae*. Berolini, 1840. S. 344.
- ²⁸ Ростовцев М.И. Указ. соч. С. 383.
- ²⁹ Reinach S. *Antiquités du Bosphore Cimmérien* (1854). P., 1892. P. 73.
- ³⁰ Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов. С. 63.
- ³¹ Черненко Е.В. Указ. соч. С. 69.
- ³² *Corpus inscriptionum graecarum*. S. 153 (No. 2109e).
- ³³ Justi F. *Iranisches Namenbuch*. Marburg, 1895. S. 254.
- ³⁴ *Ibid.* S. 504.
- ³⁵ Тохтасьев С.Р. Из ономастики. С. 893, прим. 12.
- ³⁶ Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. I. М., 1958. С. 499–500.
- ³⁷ На думку С.Р. Тохтасьєва, граматика кульобського напису може бути аргументом для перегляду часу створення цього витвору. Оскільки ПОΡΙΝΑΧΟ має форму генетиву на -ο, що є давньою іонійською орфографією, яка зникає (тобто замінюється на античну -ου) в межах 370–360-х рр. до н.е. (Тохтасьєв С.Р. *Греческий язык на Боспоре: общее и особенное // Боспорский феномен. Население, языки, контакты*. СПб., 2011. С. 676 и сл.), то датувати витвір, на якому нанесений цей напис слід не пізніше середини IV ст. до н.е. (Тохтасьєв С.Р. *Из ономастики*. С. 891). Але датування більш пізнім часом (остання чверть IV ст. до н.е.) має право на існування якщо: 1) мала місце архаїзація, тобто напис навмисно було записано з архаїчним закінченням; 2) напис був здійснений на межі переходу цих орфографій, а потім ця річ з певних незрозумілих нам причин потрапила до поховання майже через покоління.
- ³⁸ Bartholomae Ch. *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg, 1904. Kol. 854–855.
- ³⁹ Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. Bd. II. Heidelberg, 1996. S. 31.
- ⁴⁰ *Ibid.*